

КУЛТУРНЕ ВРЕДНОСТИ ТРЕБИЊА

У долини највеће европске понорнице Требишњице, зеленој и плодној оази у љутом херцеговачком кршу, на 275 m надморске висине испод Леотара (1.244 m) налази се стари град Требиње, најјужнији град Босне и Херцеговине и Републике Српске (42° 43' северне географске ширине и 18° 21' источне географске дужине). Требиње је према последњем попису из 1991. године имало 21.000 житеља. Према проценама у граду данас живи око 28.000 становника. Седиште је истоимене општине, површине 904 km².

Требиње је смештено у контактної зони различитих физичко-географских целина - Хумина и Рудина које су своје главне морфолошке црте добиле после олиго-миоцених тектонских покрета. У пејзажу се смењују крашка поља и планински венци динарског правца пружања, чинећи особен медитерански амбијент јужне Херцеговине. У јужном делу Републике Српске, Требиње има најповољнији географски положај, што се испољава током његовог дугог историјског развоја. Плодна долина мирне и модре Требишњице, са Требињским и Поповим пољем, природно је била предиспонирана да постане насеобински и културни центар сиромашног крашког залеђа. Томе је допринела и близина Јадранског мора, нарочито Дубровника (26 km) и Херцег Новог (38 km) који су вековима подстицајно деловали на привредни и културни развој Требиња. Повољне природне карактеристике измењено медитеранске климе („град сунца и платана“) и различити културни утицаји, омогућили су дуг континуитет града, чија је околина богата културно-историјским споменицима различитих епоха. Требиње се са правом сматра једним од најлепших градова Босне и Херцеговине, чија се привлачност заснива на јединственом складу духовног и световног, природног и културног наслеђа, приморског и континенталног, медитеранског и оријенталног, старог и новог.

Прве људске насеобине у требињском крају потичу из старијег палеолита. Археолози су регистровали културне слојеве старије од 40.000 година. Први становници требињске области односно старе Травуније били су Илири. Од VII века пре нове ере у Херцеговини се уз Илире појављују и Грци, чији се утицаји шире из приморских колонија

у унутрашњост. Доказе о присуству Грка и Римљана на овим просторима пружају топоними у граду и околини. Назив планине Леотар изнад Требиња потиче од грчке речи „leios” - светао (у компаративу „leioteros” - светлији). Дакле правилан назив ове планине је Леутар или Левтар, али у народу ипак преовлађује име Леотар. Требиње се први пут спомиње у X веку код Константина Порфирогенита под називом Tribunia, по чему се касније читава стара требињска област назвала Травунија. Назив Tribunia потиче од римске речи „tribunus” – војни заповедник (tribunus militum или tribunus cohortium). Према археолошким траговима, на месту данашњег требињског насеља Полице налазио се римски војнички логор којим је управљао трибун.

Првобитно је Требиње било назив мале жупе, која је временом проширила своје границе и постала позната као Травунија. Власт кнезова Травуније допирала је на север до Гатачког поља, на југ до Јадранског мора, на исток до Бањана, а западна граница ишла је од Дубровника преко Попова поља и Љубиња на Гатачко Поље. Од првих познатијих кнезова Травуније спомињу се Крајина, Павлимир и Тјешимир, у IX веку. После власти хрватских и зетских краљева, 1168. године зетску државу заузео је Стефан Немања, велики рашки жупан, чиме је требињска област постала део Србије. Требиње је непрекидно било у власти Немањића до смрти цара Душана. Град се развијао као значајан економски центар, који је посредовао у трговини између Дубровника и градских центара немањићке Србије. Средиште немањићког града налазило се на месту данашњег требињског насеља Полице. У граду је крајем XII века двор имала краљица Јелена, жена краља Уроша I, која је била француског порекла и у сродству са анжујском династијом. Део њених моштију и данас се чува у манастиру Тврдошу.

После смрти цара Душана Требињем су кратко време владали господари Зете Балшићи, од којих га је преотео босански краљ Твртко I Котроманић 1378. године. У доба распадања босанске државе Требиње је припадало великом босанском војводи Павлу Раденовићу, чији је син Радослав Павловић водио дуге борбе за требињску област са породицом Косача. Стјепан Вукчић Косача освојио је Требиње и суседне жупе 1438. године. Десет година касније он је узео име Стјепан, „божјом милости херцег од светог Саве, господар хумски и приморски, велики војвода русага босанскога и кнез дрински”. Од тог времена његова земља се почиње називати земљом херцеговом или Херцеговином, док

се стари називи Травунија и Захумље све ређе употребљавају. Требиње је остало у његовом поседу, а касније у поседу његовог сина Владислава све до пада под Турке 1466. године .

У турском периоду централно насеље источне Херцеговине било је Требиње. Како је град имао важну одбрамбену улогу у пограничном појасу према Црној Гори, Млетачкој републици и Дубровнику, проглашен је капетанијом, што је подразумевало посебан статус. Када су 1687. године Млечани освојили Херцег Нови, многе турске породице из Боке доселиле су се у Требиње и формирале нови део града назван Османовића махала. Она је најстарији дио данашње требињске вароши. За време првог херцеговачког санџак-бега Осман-паше Русулбеговића град се од трговачког центра почео трансформисати у војнички логор и добијати изглед одбрамбеног утврђења. Као погранични простор према Црној Гори и Млечанима, са којима су Турци често ратовали, Требиње се ограђује утврђењима и кулама.

Почетком XVIII века изграђена је спољна требињска тврђава, позната као Бан-вир. Она је била опасана зидинама и јаким кулама. Назив Бан-Вир последњи пут је употребљен 1729. године, да би се касније задржао само као име дубоког вира у реци Требишњици. Око старијег утврђења изграђена је једна пространија тврђава са четири јаке куле. Осман-паша Ресулбеговић је остао упамћен као велики градитељ. Он је у унутрашњости тврђаве саградио две џамије: 1719. године Цареву, а 1729. године Османпашину џамију. Тврђава је постала средиштем новог Требиња, које се развијало на десној обали Требишњице. То је данашњи требињски Кастел. Са изградњом тврђаве почело је да нестаје старо средњовековно Требиње на левој обали реке. Изван кастелских зидина била је само Османовићева махала и то као предграђе. У архитектури града било је већ много медитеранских елемената, по чему се Требиње знатно разликовало од осталих херцеговачких градова.

Најзначајнији споменик из турског периода је Арсланагића мост, дело необичне архитектонске вештине и лепоте. Елегантни мост са четири лука саградио је око 1570. године велики везир Мехмед-паша Соколовић, као задужбину за свог сина погинулог у борби са Млечанима. Назив је добио по извесном Арслан-аги, на чијем поседу се налазио и који је имао привилегију да наплаћује мостарину. Изградњом хидроенергетског система на Требишњици 1965. године Арсланагића мост се нашао под водом акумулационог језера. По захтеву Завода за заштиту споменика културе мост је 1966. године премештен на нову

локацију у самом граду, између насеља Градина и Полице. Године 1993. мосту је промењено име у Перовића мост, али се стари назив и даље користи.

У периоду аустро-угарске владавине град добија елементе средњеевропске архитектуре, који су складно уклопљени у медитеранско-оријенталну физиономију града. У Требињу су се очувале грађевине које говоре о његовом стратешком значају на црногорској граници. На брдима око града подизана су јака утврђења, која и данас пушта и празна доминирају околином. На период аустроугарске владавине подсећају грађевине јавног карактера, управне зграде, касарне, школе и остали објекти. У архитектури града данас се јасно издвајају старо урбано језгро из турског времена, архитектура из аустроугарског периода и савремена градња. За разлику од осталих херцеговачких градова, у Требињу је највише изражена мешавина приморских и оријенталних утицаја.

У Требињу и околини налази се велики број материјалних, претежно сакралних објеката, високе културне, религијске и уметничке вредности. Након оснивања Земаљског музеја у Сарајеву, 1888. године, група археолога предвођена Артуром Евансом и Ђиријем Трухелком приступиле су истраживању источне Херцеговине, пре свега околине Требиња. На различитим локалитетима пронађени су остаци старих сакралних објеката, градова, утврђења, путева, комуналних објеката, мостова, тумула, градина, старих натписа и некропола стећака. Већина археолошких локалитета потиче из средњег века и периода турске владавине, мада су присутна и античка налазишта и грађевине из новијег периода. Посебан значај имају православне цркве и манастири грађени углавном у препознатљивом медитеранском стилу, подизани на темељима богомоља из ранохришћанског периода, али и на самом крају XX века. Град окружују манастири: Тврдош, Дужи, Завала, Добрићево, Петропавлов манастир и Херцеговачка Грачаница.

Манастир Тврдош налази се на десној обали Требишњице, 4 km низводно од Требиња, у селу Тврдошима. Посвећен је Успењу пресвете Богородице. Један је од најстаријих православних манастира у Босни и Херцеговини. Према народном предању, основали су га Свети цар Константин и његова мајка Јелена. Подигнут је на темељима ранохришћанске богомоље из периода касне антике (IV-VI век), чији су остаци видљиви на застакљеном поду данашње манастирске цркве. Након првих рушења и страдања Тврдош је крајем XIII века постао задужбина српског краља Милутина. Данашњи манастир основан је око

1509. године, када је милешевски епископ прешао у ове крајеве и прозвао се захумским епископом. У првој половини XVI века манастир Тврдош је постао културно и духовно средиште ширег подручја и велики центар за преписивање књига. Био је стоно место херцеговачких митрополита и центар политичке активности херцеговачких Срба, који су на страни Венеције и Аустрије учествовали у борбама против Турака. Његови су калуђери били у сталном додиру са устаницима, које су помагали на разне начине.

Манастир Тврдош

Услед природних стихија и историјских околности, Тврдош је више пута рушен и опет обнављан. Тешко је оштећен у великом земљотресу који је погодио Дубровник у другој половини XVII века, а 1694. године су га до темеља срушили Млечани бојећи се да не постане турско утврђење. Тврдошки владика Саватије и избегли калуђери су код Херцег Новог обновили једну запуштену цркву и изградили манастир Савину, у који су похрањене тврдошке драгоцености: крст Светог Саве из 1219. године, макета манастира из 1615. године, јеванђеље из 1550. године и други предмети које ни до данас нису враћене Тврдошу.

Почетком XVIII века било је више покушаја да се обнови разорени манастир. У том настојању истакли су се митрополит Нектарије и игуман Исаије. По остацима старог манастира види се да је Тврдош био опасан чврстим зидинама за обрану од нападача. У унутрашњости могу се у рушевинама разабрати темељи старе цркве. То је била базилика са три брода. Два побочна брода нешто су краћа од средњег, који је нартексом продужен на западну страну. На месту разореног манастира подигнута је црква Светог Успења. Данашњи изглед Тврдоша са манастирским конацима потиче из 1924. године. Тврдош је од 1992. године седиште Митрополије Захумско-херцеговачке и приморске.

Историја манастира је нераскидиво повезана са личношћу Светог Василија Острошког и Тврдошког, после Светог Саве највећег светитеља у српском народу. Рођен је као Стојан Јовановић 1610. године у херцеговачком селу Мркоњићи у Поповом пољу. Као ђакон ступио је у манастир Завала, а закалуђерио се у Тврдошу и добио духовно име Василије. Као монах прочуо се због свог подвижничког живота. Као епископ захумски и скендеријски столовао је у Тврдошу. Када су Турци разорили манастир, прешао је у Острог где данас почивају његове свете мошти. Предање о Тврдошу и култ Светог Василија и данас су веома живи међу народом источне Херцеговине, који свакодневно походи његов матични манастир.

Манастир Дужи се налази 7 km низводно од Требиња, са леве стране Требишњице. О манастиру нема помена пре краја XVII века. Основан је после разарања Тврдоша, када је део монаштва обновио и проширио малу цркву у селу Дужи, која је до тада била метох Тврдоша. Први писани помен овог манастира је из 1737. године, када је називан „Требињски манастир Успенија”. До укидања Пећке патријаршије 1776. године у Дужима је било седиште херцеговачких митрополита, када је премештено у Мостар. У XIX веку манастир је од Тврдоша преузео улогу духовног центра и жаришта ослободилачког покрета у источној Херцеговини. Одлука о покретању великог устанка под вођством Луке Вукаловића донета је у Дужима 1857. године. У устанку су учествовали и монаси манастира Дужи, због чега је више пута рушен и спаљиван. Данашња манастирска црква, посвећена Покрову Пресвете Богородице, саграђена је 1885. године.

Манастир Завала данас се налази у Федерацији Босне и Херцеговине, на југозападној страни Поповог поља под брдом Острогом, западно од Требиња. Манастирска црква, посвећена

Ваведењу Пресвете Богородице, својом северном страном је увучена у пећину. Према народном предању, Завала је задужбина краља Драгутина, о чему сведочи и стари манастирски печат из 1271. године. Уз манастире Житомислић и Тврдош спада у најзначајнија културна средишта херцеговачких Срба. Као ретко која друга богомоља, Завала је имала знатан број позантих духовника и народних вођа. Овде је почетком XVII века боравио чувени фрескописац Георгије Митрофановић, који је у околини Требиња осим овог манастира осликао и манастир Добрићево. У Завали је свој подвижнички живот започео и Свети Василије Острошки и Тврдошки, рођен у оближњем селу Мркоњићима. За време последњих ратних сукоба манастир је тешко оштећен. Након рата Завала је обновљена а братство се вратило. У близини манастира налази се чувена пећина Вјетреница, дуга око 6.500 m.

Манастир Добрићево посвећен Ваведењу Пресвете Богородице налази се у атару села Орах, поред магистралног пута Билећа-Требиње. Првобитно се налазио у долини Требишњице, одакле је 1966. године премештен на нову локацију, услед стварања вештачког Билећког језера. По народном предању, манастир су основали цар Константин и царица Јелена. Два сачувана манастирска печата из 1232. и 1283. године указују да је Добрићево основано у XIII веку, или је још старије. Живописна манастирска црква настала је у XVI веку на старијим темељима из XIII и XIV века. Манастир је паљен 1649. године, потом обновљен, и опет рушен 1730. године. Аустро-Угарска војска 1914. спалила је иконостас и друге драгоцености. Сачуване су ипак неке од икона које је почетком XVII века насликао последњи велики византијски фрескописац Георгије Митрофановић, и које представљају највећу драгоценост Добрићева.

Петропавлов манастир налази се у Петровом пољу, 7 km од Требиња. Сматра се једном од најстаријих хришћанских богомоља у Босни и Херцеговини. Археолошки налази сведоче о врло старим грађевинама из ранохришћанског периода, које су се налазиле на месту садашњег храма. У близини манастира налазе се рушевине за које се верује да представљају остатке цркава светих апостола Петра и Павла, из периода IV-VI века. То доказује и чињеница да су два храма саграђена на малом растојању, што је особено за касно античко и рано византијско градитељство. Манастирски комплекс данас чине црква Светог апостола Петра, подигнута 1906. године на темељима античких грађевина, остаци храма Светог апостола Павла, и конак. У близини

манастира налази се Павлова пећина, у којој је по предању апостол Павле покрштавао народ, на свом путовању у Рим. Пећина је данас својеврсно стедиште ходочасника, који се сваке године за Петровдан окупљају у великом броју.

Херцеговачка Грачаница

Један од симбола Требиња је и црква Херцеговачка Грачаница, духовни комплекс који је, као Стражилово за Бранка и Ловћен за Његоша, везан за име највећег Требињца, песника Јована Дучића. Подигнута је 2000. године на брду Црквини изнад града и представља верну копију манастира Грачанице код Приштине, задужбине краља Милутина из XIV века. По узору на косовску Грачаницу, требињска црква је петокуполна грађевина, дугачка 16 m и широка 12 m. Спомен комплекс чине црква Пресвете Богородице са звоником, владичански двор, библиотека, амфитеатар, галерија икона, салон за банкете, чесма и летња башта. Херцеговачка Грачаница се може уврстити у бисере новије православне архитектуре, а њеној несвакидашњој лепоти доприноси и изванредан природни амбијент у коме се налази. Храм се може видети са сваке тачке у Требињу и то је најлепша сакрална

грађевина у источној Херцеговини. Са Црквине се пружа поглед на цео град.

Херцеговачка Грачаница је саграђена са жељом да се испуни последњи завет великог Јована Дучића – да вечно почива у родном граду. Представља изузетан пример симбиозе верске и културне баштине српског народа – сакрални споменик у којем је сахрањен „кнез међу песницима”. Из манастира Светог Саве у америчком Либертвилу, на симболичном путовању кроз српске земље, моштима великог песника поклонио се народ у београдској Саборној цркви Архангела Михаила, подгоричком храму Васкрсења Христовог, никшићкој цркви Светог Василија Острошког и Тврдошког и требињском саборном храму Преображења Господњег. Уз пратњи патријарха српског Павла и мноштва народа, Дучић је сахрањен у крипти Херцеговачке Грачанице 22. октобра 2000. године. „Вама на част, Богу на вољу, а нашем роду за пример”, написао је патријарх Павле на грамату посвећеној ктитору Бранку Тупању, српском бизнисмену из САД-а. Тако се „вечни номад” Дучић вратио у своје, како је писао, „мило Требиње”, коме је уз монументално књижевно дело подарио и епитет града културе.

Од осталих сакралних објеката у околини Требиња истичу се црква Светог Климента у Мостаћима (XV век), црква Светог архангела Михаила у Аранђелову (XVI век), Саборни храм Преображења Господњег у Требињу (крај XIX века), и спомен црква Светог Василија у Мркоњићима, подигнута 1998. године на темењима родне куће великог светитеља. Поред већ набројаних споменика из богате културне баштине Требиња, треба поменути старе градове Клобук (IX век, најстарије средњовековно утврђење у Босни и Херцеговини) и Мичевац (XI век), као и бројне стећке расуте по читавом херцеговачком крају. У околини Требиња скоро да и нема села без некрополе стећака. Највећи број стећака је из XV и XVI века, али има и старијих, из периода када је у Травунији доминирала богумилска вера. Веће некрополе налазе се у селима Коњско, Мркоњићи и Драчево. У самом граду, у близини Арсланагића моста налази се стећак под којим је сахрањен требињски жупан Грд. Потиче из друге половине XII века и представља најстарији познати стећак у Босни и Херцеговини.

Богато духовно наслеђе представља основу на којој се темељи развој туризма у Требињу, најразвијенијем туристичком центру источне Херцеговине и једном од водећих туристичких средишта Републике Српске. Идеја о Требињу као граду културе својеврсно је завештање великог песника Јована Дучића. Он је за живота родном граду подарио

парк, споменик Његошу и херцеговачким ослободиоцима, бројне фонтане, мозаике, богату библиотеку и уметничку збирку античких скулптура, која се данас чува у Музеју Херцеговине. Својим културним акцијама учинио је град не само атрактивнијим, него је бацио светло на богато и недовољно истражено културно-историјско наслеђе. Идентитет града као културног и духовног центра употпуњују бројне културне установе, школе, легати, галерије, ликовне колоније, аматерска позоришта и културне манифестације које превазилазе регионални и државни значај. То су пре свега Требињске љетне свечаности, Дучићеве вечери поезије, позоришни Фестивал фестивала и Караван мимозе.

Дучићеву идеју о граду културе прихватили су и све успешније спроводе органи локалне власти, кроз културну политику по којој је град све више препознатљив. Требиње је данас средина у којој је култура свакодневна духовна потреба. У том смислу формиран је имиџ креативне средине, Дучићевог града и метафора Требиња као „песника међу градовима”. С друге стране, у тај доживљај улази јединствени дух медитеранског амбијента и херцеговачког крашког пејзажа, близина мора, осећај духовног и физичког здравља које тај амбијент носи у себи. То су разлози зашто се уз Требиње све више везују епитети града културе и града песника. У аманет великом Дучићу, који са Црквине вечно бди над својим градом.

**Марија Божовић
Рајко Голић**